

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ**

МЕЛЬНИК ІРИНА В'ЯЧЕСЛАВІВНА

УДК 94(477.46) «17/19» (043.3)

**ЄВРЕЙСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ УМАНЩИНИ
НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Спеціальність 07.00.01 – Історія України

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Миколаїв – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Кузнець Тетяна Володимирівна,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини,
завідувач кафедри історії України

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Тригуб Олександр Петрович,
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої
політики;

кандидат історичних наук
Прокоп Юлія Віталіївна,
Одеська національна академія зв'язку
імені О. С. Попова,
старший викладач кафедри інформаційних технологій

Захист відбудеться 7 грудня 2018 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 38.053.02 в Чорноморському національному університеті імені Петра Могили за адресою: 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10, зала засідань вченої ради.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Чорноморського національного університету імені Петра Могили за адресою: 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.

Автореферат розісланий «7» листопада 2018 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. Є. Богданова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Єврейська тематика історичних досліджень останнім часом все частіше з'являється на сторінках періодичних та інших друкованих видань. Пояснюється таке поглиблення інтересу до єврейських студій досить просто. По-перше, це відкриття раніше засекречених архівних фондів, що стало можливим завдяки рокам незалежного існування Української держави та поступовій демократизації не тільки політичного, але й наукового життя. По-друге, процес побудови в Україні демократичного суспільства відкрив для дослідників можливість і об'єктивну потребу вивчати історію національних меншин, які в минулому населяли українські землі та мали свій вплив на хід української історії не тільки задля реалізації державного курсу на створення рівноправного багатонаціонального суспільства, але й для задоволення потреб цього суспільства, та розширення горизонтів сучасної української історичної науки.

Тому, як ніколи раніше, набуває важливості проблема вивчення історії національних меншин України, що дозволить, в підсумку, отримати комплексну картину історії нашої держави, де будуть рівною мірою присутні всі «дійові особи». Єврейство, як одна з них, вимагає особливої уваги з огляду на те, що поруч з українцями, поляками та росіянами на Правобережжі у ХІХ ст., воно відіграло суттєву роль у соціально-економічному, політичному та культурному житті регіону.

Проте, до сьогодні підготовлено не багато сучасних досліджень з історії євреїв в Україні. А такі, які б стосувались Уманщини, де так тісно переплелись історичні долі українства та єврейства, відсутні зовсім. Необхідність їх підготовки та їхня актуальність є очевидними.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідної теми «Історико-регіональні аспекти історії України» (Державний реєстраційний номер 0116U004805) кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Метою дослідження є вивчення політико-правового, соціально-економічного становища та культурного життя єврейського населення на землях історичної Уманщини кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. та увиразнення його регіональних особливостей.

Реалізація мети передбачає вирішення таких дослідницьких **завдань**:

- вивчити стан наукової розробки та джерельну базу даної теми;
- у річищі процесу формування єврейського законодавства показати асиміляторську політику російської влади щодо євреїв інкорпорованих територій;
- розкрити сутність «єврейського питання» та показати потуги влади щодо його розв'язання;

- показати соціально-економічне життя єврейства Умані та Уманського повіту, з'ясувати основні види його економічної діяльності;
- уявити особливості культурно-освітньої сфери життя єврейського населення Уманщини;
- з'ясувати участь євреїв Уманщини у революційних рухах початку ХХ ст. та прослідкувати причини зародження єврейського національного руху, його політичні прояви на місцевому рівні.

Об'єктом дослідження є єврейство у нормативно-правовому полі російської влади та у соціально-економічній сфері кінця ХVІІІ - початку ХХ ст.

Предмет дослідження – політичне, соціально-економічне та культурне життя єврейського населення як найчисельнішої та впливової національної меншини міста Умані і Уманського повіту в зазначених хронологічних рамках.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склав загальнонауковий системний підхід з використанням принципів історизму, об'єктивності, системності та комплексності. Задля якомога повнішої реалізації поставлених завдань використано комплекс загальнонаукових (аналізу, синтезу, індукції, дедукції, порівняння) та спеціально-історичних (історичної реконструкції, проблемно-хронологічний, історико-географічний, історико-генетичний, історико-типологічний, історико-порівняльний, синхроністичний) методів дослідження.

Хронологічні межі дослідження охоплюють останню чверть ХVІІІ ст. – початок ХХ ст. *Нижня* хронологічна межа конкретизується 1772 р., коли відбувся перший поділ Речі Посполитої та імперська влада почала формувати законодавчу базу щодо єврейського населення інкорпорованих територій. *Верхньою* хронологічною межею є 1914 р., так як Перша світова війна суттєво вплинула на суспільно-політичне життя імперії, започаткувавши кардинальні зміни наступних революційних років.

Географічні межі дослідження охоплюють територію історичної Уманщини, а у територіально-адміністративному поділі – територію Уманського повіту, як специфічного густонаселеного регіону з компактним проживанням єврейського населення.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на основі широкої джерельної бази вперше здійснена спроба комплексного аналізу політико-правового становища, соціально-економічного, культурно-освітнього життя єврейського населення міста Умані, де воно становило більшість мешканців, та Уманського повіту, де воно компактно зосереджувалось у містечках, і упродовж ХІХ – початку ХХ ст. відіграло вирішальну роль у торгівельно-економічному становищі значного регіону.

Зокрема, *вперше*:

- введено до наукового обігу значну кількість нових документів, що відображають особливості економічного та культурного життя єврейського населення другого за густотою заселеності повіту Київської губернії;
- проаналізована динаміка чисельності єврейського населення та уявлено його місце в етно-соціальній структурі зазначеного регіону;

- на основі архівних матеріалів та офіційних статистичних даних з'ясовані основні види економічної діяльності єврейського населення Уманського повіту;
- показано систему освіти єврейства Умані та намагання влади її одержавити і зросійщити, з'ясовано освітній рівень єврейського населення Уманщини;
- наведено нові відомості про форми громадсько-політичної активності єврейства Уманщини.

Удосконалено та поглиблено:

- вивчення імперської асиміляторської політики щодо євреїв інкорпорованих до Росії територій;
- відомості про поширення та реалізацію ідей Гаскалі єврейством Уманщини;
- розуміння ролі єврейського населення у соціально-економічному та культурному житті одного з найбільших міст у Київській губернії.

Набули подальшого розвитку:

- систематизація джерельної бази, що дала змогу комплексно відтворити місце та роль єврейського населення в соціально-економічному та національно-культурному житті Уманщини ХІХ – початку ХХ ст.;
- вивчення історії соціуму українських земель кінця ХVІІІ – початку ХХ ст.

Практичне значення дослідження. Зібраний та систематизований матеріал розширить джерельну базу досліджень з історії єврейського населення не тільки земель Уманщини, але й України в цілому, та може бути корисним для історико-регіональних досліджень, особливо для подальшого поглиблення та розширення теми історії єврейської громади Уманщини.

Особистий внесок дисертанта в історичну науку полягає в комплексному розв'язанні важливої та недостатньо вивченої проблеми – історії єврейського населення на території Уманського повіту наприкінці ХVІІІ – на початку ХХ ст. Наукові результати та висновки, викладені в дисертації, автор отримала самостійно.

Наукова апробація результатів дисертації. Матеріали дослідження обговорювалися і одержали позитивну оцінку на засіданнях кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Основні положення та результати дослідження оприлюднювалися автором у виступах на міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференціях, зокрема: Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю «Україна і європейський світ: історія та сучасність (до 330-річчя Віденської битви)» (13 вересня 2013 р., м. Умань); XXI Annual International conference on Jewish studies (February 3-5, 2014, Moscow); Всеукраїнська наукова конференція «Тарас Шевченко в національній пам'яті» (12 березня 2014 р., м. Умань); Уманська історико-біографічна конференція «Історія Уманщини в іменах» (13 березня 2015 р., м. Умань); Міжнародна наукова конференція «Rozdroża: Europa Środkowa i Wshodnia inter-, wielo-, transkulturowo» (8-9 грудня 2015 р., Академія імені Яна Длугоша в Ченстохові, Польща); Міжнародна наукова конференція «World in Dialogue. Intercultural Problems in the Religious, Economic, Communication and Educational Contexts» (29 лютого – 1 березня 2016 р.,

Познанський університет імені Адама Міцкевича, Польща); Всеукраїнська наукова конференція «Історичні та історіографічні джерела Уманщини (до 400-річчя найдавнішої писемної згадки про Умань)» (12 травня 2016 р., м. Умань).

Участь у грантах та міжнародних програмах. Автор дисертаційного дослідження здобула грант на проведення наукових досліджень за темою кандидатської дисертації в рамках проекту Erasmus Mundus (Eminence II) в Університеті імені Адама Міцкевича у Познані (Польща) з 15.07.2015 р. по 15.07.2016 р.

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 9 наукових праць, з них 7 – статті у наукових фахових виданнях України, 1 – стаття в закордонному збірнику наукових праць, 1 – праця, яка додатково розкриває зміст дослідження.

Структура дисертації відповідає поставленим дослідницьким завданням та складається зі вступу, чотирьох розділів основної частини (дев'ять підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Загальний обсяг роботи становить 223 сторінки, з них 161 сторінка основного тексту, список використаних джерел та літератури включає 354 позиції на 34 с. Додатки складають 15 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, її зв'язок з науковими програмами, окреслено мету й завдання, визначено об'єкт і предмет, методи дослідження, окреслено хронологічні та географічні межі, розкрито наукову новизну, зазначено практичне значення результатів роботи, розміщено інформацію про апробацію, участь у грантах та міжнародних програмах.

У **першому розділі «Стан наукової розробки проблеми, джерельна база та методологія дослідження»** здійснено аналіз літератури та джерел означеної теми, охарактеризовано методологічні засади дослідження.

У **підрозділі 1.1 «Стан наукової розробки проблеми»** встановлено, що загальна історіографічна база дослідження є доволі потужною. Історіографію дослідження за проблемно-хронологічним принципом поділено на такі періоди: імперський, радянський та сучасний, в якому виділено блок зарубіжної історіографії.

Імперський період датується початком ХІХ ст., коли було підготовлено найбільше загальних праць соціально-економічного та правового характеру. Тоді активно працювали над дослідженням історії євреїв Російської імперії І. Оршанський¹, С. Дубнов² та інші. Під редакцією С. Дубнова виходив журнал «Еврейская старина», в якому активно публікувались статті на доволі широку

---

¹ Оршанский И. Русское законодательство о евреях. Санкт-Петербург : Типография и литография А. Е. Ландау, 1877. 456 с.

² Дубнов С. Новейшая история еврейского народа (1789 – 1848 гг.). Санкт-Петербург, 1919. 484 с.; Дубнов С. Судьбы евреев в России в эпоху западной «первой эмансипации» (1789-1815) // Еврейская старина. 1912. Вып. V. С. 3-25.

тематику. З 1919 р. при ВУАН діяла Єврейська історико-археографічна комісія під головуванням І. Галанта³.

Радянський період характеризується сплеском наукової активності дослідників на його початку та поступовим її спадом в середині ХХ ст. В цей час тематика історичних досліджень змістилась з праць соціально-економічного та правового характеру на участь євреїв у політичному житті та революційному русі. По єврейській історіографії боляче вдарило закриття в 1929 р. Єврейської історико-археографічної комісії та Друга світова війна.

На сучасному етапі у вітчизняній історіографії відбуваються якісні зміни. Сьогодні в Україні функціонують Відділ єврейської історії та культури Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України та Центр досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства при Національному університеті «Києво-Могилянська академія», а також Українська асоціація юдаїки, яка є професійною громадською організацією, що ставить за мету координацію діяльності, спрямованої на розвиток юдаїки в Україні.

Історія уманських євреїв наразі перебуває на етапі вивчення, який започаткували Т. Кузнець⁴, О. Скус⁵, В. Чорномиз (Ш. Шварцман)⁶, С. Васільєв⁷ та ін., хто досліджує різні сторінки єврейської історії на Уманщині. Однак наразі бракує цілісної праці, яка б узагальнила та розширила ці напрацювання.

Сучасна зарубіжна історіографія характеризується методологічними пошуками, юдаїка вийшла на якісно новий рівень розвитку. Можливість досліджувати історію євреїв Російської імперії з'явилась наприкінці ХХ ст. Одним із перших в цьому напрямку почав працювати Ф. Кандель⁸, його тритомна праця стала фундаментом для подальших досліджень. Стійке зацікавлення історією євреїв в Речі Посполитій та Російській імперії виявляють польські історики Б. Кефф⁹, Ф. Конечний¹⁰, М. Фукс¹¹ та ін. Праці польських істориків характеризуються пошуками нових методологічних підходів до вивчення таких проблем як Гаскала, емансипація та асиміляція євреїв, антисемітизм тощо. Знаковою працею, яка поставила на новий рівень вивчення взаємостосунків між поляками, українцями, євреями на Правобережній Україні як частині Російської

---

³ Галант І. Заборгованість єврейських громад у першій половині ХІХ ст. // Збірник праць Єврейської історико-археографічної комісії. Київ, 1929. Т. ІІ. С. 117-137.

⁴ Кузнець Т. В. Населення Уманщини ХІХ – початку ХХ століття : Монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. 195 с.

⁵ Скус О. «Єврейське питання» на Уманщині в ХІХ столітті // Наукові записки ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2010. Вип 48. С. 296-302.

⁶ Чорномиз В. Еврейская жизнь в Умани. Одесса, 2002. 48 с.; Шварцман Ш. Старая Умань. Умань, 2013. 64 с.

⁷ Васільєв С. Роль євреїв в економічному житті Умані ХІХ – початку ХХ ст. // Юдаїзм: дослідження історії та віровчення : Матеріали Міжнародної молодіжної релігієзнавчої школи з юдаїки. Київ, 2011. С. 173-181.

⁸ Кандель Ф. Очерки времен и событий. Т 1-3. Иерусалим, 1988-1994.

⁹ Keff B. Antysemityzm: Niezamknięta historia. Warszawa : Czarna owca, 2013. 246 s.

¹⁰ Koneczny F. Cywilizacja żydowska. Warszawa – Komorów, 2001. 439 s.

¹¹ Fuks M. Żydzi w Polsce dawnej i dziś. Poznan, 2000. 131 s.

імперії є комплексне дослідження Д. Бовуа¹². З'являються праці, які повністю ламають застарілі підходи до вивчення історії єврейства, в тому числі і періоду Російської імперії. Нещодавно вийшла праця П.-Р. Магочія та Й. Петровського-Штерна¹³, яка продемонструвала нові погляди на дослідження єврейської історії на українських землях.

У підрозділі 1.2 «Характеристика джерельної бази дослідження» проаналізовано архівні документи та опубліковані джерела. Виявлено широкий пласт неопублікованих архівних джерел, які склали основу для дослідження соціального, економічного, культурного, освітнього та політичного життя євреїв Уманського повіту. Досліджено фонди Центрального Державного історичного архіву (м. Київ) (далі – ЦДІАК України) та Державного архіву Київської області (м. Київ) (далі – ДАКО). Зокрема, у фонді №442 «Канцелярія київського, подільського та волинського генерал-губернатора» ЦДІАК України виявлено велику кількість документів статистичного характеру, переважна більшість яких вперше введена до наукового обігу. Чимало справ стосуються політичної діяльності євреїв Умані, суперечок з приводу оренди та землеволодіння. Значний пласт документів про освіту євреїв Уманщини міститься, здебільшого, у фонді №347 «Дирекція народних училищ Київської губернії» ДАКО. Вперше встановлено, що в Умані діяло єврейське казенне училище, відкрите 1854 р., та досліджено настрої уманських євреїв щодо намагання влади взяти під контроль систему єврейської освіти. Промисловий потенціал Умані та Уманського повіту досліджено, опираючись на статистичні матеріали фонду №1 «Київське губернське правління» ДАКО. У фонді №804 «Київський губернський статистичний комітет» велика кількість справ стосується руху єврейського населення, навчальних закладів, промислових об'єктів тощо.

Аналіз опублікованих джерел довів їхню важливість для висвітлення та увиразнення предмету дослідження. Адрес-календарі, пам'ятні книги Умані та Київської губернії виявились цінними для дослідження з огляду на їхній довідково-статистичний характер¹⁴. В цьому плані корисним для дослідника був також «Архив Юго-Западной России»¹⁵ та «Весь Юго-Западный край»¹⁶. Аналіз статутів та звітів діяльності єврейських благодійних товариств, бібліотеки-

---

¹² Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи : Власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793 – 1914) / Авторизованный перевод с французского Марии Крисань. Москва : Новое литературное обозрение, 2011. 1008 с.

¹³ Магочій П.-Р. Євреї та українці: тисячоліття співіснування / Павло-Роберт Магочій, Йоханан Петровський-Штерн ; переклад з англ. Оксани Форостини ; ред. укр. вид. Валерій Падяк. Ужгород : Вид-во Валерія Падяка, 2016. 316 с.

¹⁴ Календарь-справочник г. Умани и его окрестностей на 1914 год / сост. И. Гершенгорн. Умань : Типография «Энергия» Х. Баренбойма и Я. Перельштейна, 1913. 108 с.; Весь Умань: настольно-справочная книга-календарь на 1911 год. Умань : Издатель Д. Гринвальд, 1910; Адрес-календарь с историческим очерком и планом гор. Умани на 1904 год. Умань : Типография Иосифа Давидовича Барана, 1903. 113 с.; Памятная книжка Киевской губернии на 1856 г. / под ред. И. Чернышева. Киев : Типография губернского управления, 1856. 208 с.; Сборник статистических сведений о Киевской губернии за 1859 г. Киев : Типография губернского управления, 1861. 281 с.

¹⁵ Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторе. Киев, 1890. Ч. 5. Т. II. Вип. 1. 1287 с.

¹⁶ Весь Юго-Западный край. Киев, 1913. 1177 с.

читальні, «Товариства сприяння поширенню початкової і професійної освіти серед жіночого єврейського населення міста Умані» та ін. дав змогу значно розширити інформацію про ці громадські організації. Періодична преса того часу є додатковим, але не менш цінним джерелом інформації, яке розкриває суспільні настрої того часу¹⁷.

У підрозділі 1.3 «Методологія дослідження» звернено увагу на важливість методологічних пошуків у сфері досліджень єврейської історії на українських землях. Як слушно зауважував С. Орлянський, в Україні практично зовсім відсутні праці, присвячені питанням методології з єврейської тематики¹⁸. Методологічну основу дослідження склав загально-науковий системний підхід із використанням принципів історизму, науковості, об'єктивності, комплексності, системності, всебічності, наступності, плюралізму. Відповідно до поставлених завдань використано комплекс загальнонаукових (логічний, структурно-системний, аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, метод зіставлення), конкретно-історичних (порівняльно-історичний та історико-типологічний), спеціально-історичних (історичної реконструкції, історико-географічний, проблемно-хронологічний, синхроністичний, методи історіографії та джерелознавчого дослідження), міждисциплінарних (математично-статистичний) методів дослідження.

У другому розділі «Політико-правове становище єврейського населення Правобережної України» досліджено особливості процесу формування в Російській імперії єврейського питання, а також прослідковано зміни в імперській політиці щодо його вирішення від часів Катерини II до Миколи II.

У підрозділі 2.1 «Формування «єврейського питання» та спроби його вирішити» здійснено екскурс за межі хронологічних рамок дослідження, щоб дослідити правове становище євреїв часів Речі Посполитої. Вивчено початок формування єврейського законодавства в Російській імперії та встановлено, що поштовхом до цього стали поділи Речі Посполитої. Детально проаналізовано працю Г. Державіна «Об отвращении в Белоруссии голода и устройстве быта евреев»¹⁹, яка стала ключовим документом, що пояснював особливості євреїв як окремого народу, та з якого політичні діячі – наступники Г. Державіна – черпали відомості про єврейський народ. Більшість ідей сенатора в майбутньому було втілено в життя: реформування кагалу з метою зменшення його впливу на общину, прикріплення євреїв до різних соціальних станів з метою обкладення податками, реформа традиційної єврейської освіти, яка, на думку сенатора, була однією з причин єврейської окремішності тощо. Також висвітлено особливості адміністративно-територіального та правового облаштування євреїв, як нового народу, який увійшов до складу Російської імперії після поділів Речі Посполитої.

¹⁷ Ко всем сионистам // Вести о Палестине, полученные и изданные Уманской сионистской организацией. 1919. 2 октября. 11 с.; Умань, 4-го мая // Заря. 1881 г. № 102 (8 мая). с. 3.

¹⁸ Орлянський С. Запорожским єврейским чтением – 10 лет: итоги и перспективы // Десятые запорожские єврейские чтения. Запорожье, 2006. С.10-12.

¹⁹ Державин Г. Об отвращении в Белоруссии голода и устройстве быта евреев / Г. Державин. Сочинения / с объяснительными примечаниями Я. Грота. В 9 т. Т. 6. Санкт-Петербург : Издание Императорской Академии наук, 1871. 904 с.

Зроблено акцент на хаотичному характері єврейського законодавства, що свідчить про розгубленість влади у спробах вирішити єврейське питання. Проаналізовано причини запровадження смуги єврейської осілості в 1791 р., серед яких на першому місці були релігійна (адже імперія була православною) та економічна (євреї зі своїми поняттями вільної торгівлі і конкуренції суперечили феодальному ладові, на якому базувалось самодержавство). Досліджено причини виселення євреїв із сіл, встановлено, що не завжди одні тільки євреї були винуватцями скрутного становища українських селян, так як ця проблема була набагато масштабнішою і полягала загалом у особливостях функціонування феодальної системи. Незважаючи на це, Катерина II ініціювала створення «смуги в смугі», коли в 1795 р. видала розпорядження приписати усіх сільських євреїв до міщан. Це поклало початок регулярним виселенням євреїв з українських сіл. У 1882 р. євреям остаточно було заборонено проживати в селах по всій території імперії. Досліджено діяльність кагалу як органу єврейського самоврядування та висвітлено заходи влади щодо обмеження його прав аж до повної його ліквідації. Ще Г. Державін радив обмежити права кагалу, який мав великий вплив на єврейську общину. Кагали використовувались владою для виконання фіскальних функцій та поліційного нагляду над общиною. Остаточно вплив кагалу зруйнувало протистояння раввіністів та хасидів.

У підрозділі 2.2 «Асиміляторська політика російської влади щодо євреїв інкорпорованих територій» простежено зміни в імперській політиці щодо євреїв від Катерини II до Миколи II. З'ясовано, що зусилля російських самодержців, які зіткнулись з єврейським питанням, були хаотичними та спрямованими на адміністративне облаштування нових підданих. Це стосується періоду правління Катерини II, Павла I та Олександра I. В цей час політика влади мала ліберальне забарвлення, хоч і в окремих нормативно-правових актах спостерігалось намагання обмежити права євреїв, а точніше – ввести їх до станової структури феодальної імперії, в якій кожен мав платити податки (натурою чи грошима). Вперше податками єврейське населення було обкладене в 1772 р. З початком правління Олександра I починається новий період в історії єврейства. У 1804 р. було видано «Положення про облаштування євреїв», яке проголошувало, з-поміж іншого, реформу системи єврейської освіти та забороняло чинити релігійний тиск на євреїв. Разом з тим, «Положення...» закріплювало смугу осілості та підтверджувало заборону євреям орендувати шинки. Натомість їм було дозволено займатись землеробством, віталось бажання євреїв колонізувати неосвоєні землі на півдні держави. В цілому «Положення...» 1804 р. стало першою спробою кодифікувати єврейське законодавство. Згодом імперія змінила своє помірнo-ліберальне ставлення до євреїв, перейшовши до застосування сили в намаганні інтегрувати їх до суспільства імперії. Імперська влада часів Миколи I для реалізації цієї мети у 1835 р. видала ще одне «Положення про євреїв», яке запровадило рекрутську повинність для євреїв задля їх «перевиховання» за допомогою військової служби. Влада почала активно втручатись у сферу єврейської освіти, та навіть у сімейне життя, було ліквідовано кагал як суто єврейський орган самоуправління, кількість єврейських представників у міському

самоврядуванні було обмежено до 1/3. В цілому, ані ліберальні, ані консервативні заходи держави у спробі розв'язати єврейське питання не мали успіху.

У третьому розділі «Соціально-економічне життя єврейського населення Уманщини» досліджено соціальну та економічну складові єврейського життя на теренах Уманщини наприкінці XVIII – на початку XX ст.

У підрозділі 3.1 «Динаміка чисельності єврейства в соціальній структурі регіону» вивчено особливості життя в традиційному єврейському містечку, показано його сакральне значення для мешканців-євреїв. Відтворено адміністративно-територіальний устрій на землях Уманщини, з усіма змінами в ньому від кінця XVIII ст. Прослідковано динаміку чисельності єврейського населення на Уманщині від заснування міста до початку XX ст. Для реалізації цього завдання здійснено екскурс у XVII ст. та з'ясовано, що євреї прийшли на землі Уманщини разом з польською колонізацією краю. Встановлено, що у зазначених хронологічних межах єврейське населення складало переважну більшість у місті, і поступалося першістю в Уманському повіті. У 1765 р. в Умані мешкав 301 євреї, у 1787 р. – 992 євреї, у 1797 р. – 1324 євреї. Кількість єврейського населення в місті невпинно зростала протягом всього досліджуваного періоду.

Досліджено соціальну структуру євреїв Уманщини, встановлено, що вони належали до міщан, селян, купців, особистих дворян, почесних громадян. Проведено порівняльну паралель між соціальним становищем євреїв Уманського повіту та Київської губернії, встановлено, що Уманщина за багатьма показниками перебувала на перших позиціях серед інших повітів губернії. Задля відтворення соціального становища євреїв у структурі населення Уманського повіту, проведено аналіз переписів населення часів Речі Посполитої, перепис 1897 р., залучено статистичні дані, вміщені у архівних документах та ревізьких казках. Доведено, що євреї складали основу купецького стану Умані: у 1828 р. там мешкало 128 купців III гільдії, тоді як купців-християн III гільдії було всього 6.

У підрозділі 3.2 «Основні види економічної діяльності єврейського населення Умані та повіту» проаналізовано економічне життя єврейської громади. Основними видами діяльності євреїв були оренда, торгівля, а в другій половині XIX ст. євреї активно включились у промислове будівництво в Умані. Доведено, що наприкінці XIX ст. місто Умань було ключовим містом Київської губернії, великим торговим центром саме завдяки єврейському промислового капіталу. Єврейська община в цілому була доволі заможною, не мала податкових боргів. Однак прошарок бідноти існував: вона проживала на Старому базарі. Залишилось багато згадок сучасників про жахливі умови існування та антисанітарію в багатодітних єврейських бідних родинах. До основних занять євреїв належали: посередництво, торгівля, державні постачання, відкупи, утримання в оренді шинків, млинів, маєтків чи їх частин тощо. Борошномельну та винокурну галузі практично повністю тримали у своїх руках євреї. Досліджено економічне життя у містечку Дубова, де євреї тримали млини, які забезпечували хлібом навколишні села та м. Умань. Загалом в Уманському повіті євреї були зайняті, в основному, в борошномельній та винокурній галузях. У 1867 р. більшість промислових

підприємств Умані складали вітряні млини. Проте вже у другій половині XIX – на початку XX ст. активізується промислове будівництво в Умані. Більшість заводів та фабрик належала євреям. Рівень заможності єврейського населення був доволі високим: з 4396 сімей – 196 отримували доходи від нерухомого майна. Досліджено оподаткування єврейського населення, з'ясовано, що особливий податок – коробочний збір – використовувався на культурні та освітні потреби євреїв. Податкових боргів на общині Умані не було. Окремою сферою капіталовкладень було благодійництво. Багаті родини Шапіро, Френкелів, Пінесів, Вайнштейнів жертвували кошти не тільки на потреби єврейської общини, але й на потреби міста. Ще одним станом, до якого належали євреї, були селяни та колоністи. Встановлено, що їхня частка серед усього єврейського населення не була значною. В Умані проживало 58 євреїв-селян, в повіті – 156. В Уманському повіті нараховувалось 0,08% євреїв-селян, тоді як в Київській губернії цей показник складав 0,2%.

У четвертому розділі **«Культурне та громадсько-політичне життя єврейського населення Уманщини в XIX ст.»** вивчено освітню сферу життя євреїв та їх участь в громадському і політичному житті.

У підрозділі 4. 1 *«Ідеї Гаскалі та освіта єврейства Уманщини»* доведено, що Умань була першим осередком Гаскалі в Російській імперії, на ідеях якої було побудовано «Положення про облаштування євреїв» 1804 р., зокрема його освітню частину. В Умані існувала перша школа, заснована в 20-х рр. XIX ст. на передових ідеях просвітників. Достовірно встановлено особи її ідейних натхненників (Б. Горовіц, Б. Абрагамсон), та визначено ймовірне місце розташування (синагога брацлавських хасидів, сьогодні – територія заводу «Мегомметр»). У підрозділі вивчено мережу єврейських освітніх закладів, її розширення в другій половині XIX – на початку XX ст. Проаналізовано функціонування традиційної початкової школи – хедеру, та місце в системі освіти її вчителя – меламеда, як найбільш шанованої і впливової людини в громаді. Показано антагонізм між ортодоксальним єврейством та прихильниками Гаскалі. Особливо чітко він проявлявся тоді, коли в Умані відкривались школи, які суперечили положенням традиційного юдаїзму. Так сталося і в 1854 р., коли було відкрито казенне єврейське училище. Незважаючи на всі зусилля ортодоксальних очільників єврейської громади, світська освіта поступово ставала популярною серед молоді, оскільки давала шанс на кар'єру та достойне життя за межами общини. Культурне життя євреїв на Уманщині було представлене участю в благодійних організаціях, які регулярно проводили акції, спрямовані на збір коштів для нужденних прошарків населення. Серед популярних культурних розваг були театри, активне відкриття яких розпочалось на початку XX ст. Значним був рівень заангажованості євреїв до громадських організацій – бібліотек-читалень, освітніх товариств тощо. Особливо дбали в єврейській громаді про освіту, навіть найбільш бідні її члени мали можливість здобути початкову та професійну освіту завдяки діяльності благодійних організацій, які їх підтримували. Завдяки зусиллям громади, рівень освіченості серед євреїв був вищим, ніж серед інших національностей, які населяли Уманщину.

У підрозділі 4.2 «Підтримка євреями революційних рухів як вияв єврейського національного руху» досліджено процес зародження на Уманщині політичних рухів та участь в них євреїв. Наприкінці XIX та на початку XX ст. тут знайшли свій відголос погроми, які прокотились імперією. Один з них, погром 1905 р., описала у своїх спогадах сучасниця Н. Суровцова. Встановлено, що погромницькі настрої серед населення поширювали представники чорносотенних організацій. Однак їх вплив не був надто сильним на Уманщині – загроза погрому з'являлась кілька разів, та її вдавалось відвернути. Про один з таких випадків писали навіть петербурзькі газети – коли в 1913 р. звичайну виробничу травму християнського підлітка чорносотенна організація, що діяла на Уманщині, намагалась кваліфікувати як ритуальну, та спровокувати уманчан до погрому. Регіон виявився сприятливим для поширення різноманітних політичних ідеологій. На Уманщині діяли осередки сіонізму, були прихильники Бунду та інших політичних рухів. Організація сіоністів на Уманщині була доволі сильною. У 1906 р. її осередок було викрито в м. Тальному. До її складу входило близько сотні євреїв. У 1913 р. викрито осередок сіоністів в Умані. В 1919 р. бюро уманської сіоністської організації тимчасово містилось на вулиці Садовій, в домі Фрейденберга (теперішня вул. Садова, 3). Іншою партією сіоністського спрямування, чий представники діяли в Умані, була Сіоністська соціалістична робітничка партія (далі – СС), яка мала деякі ідеологічні відмінності: представники СС заперечували необхідність колонізації євреями Палестини, і вважали, що єврейський народ може себе реалізувати на будь-якій незаселеній території. Також в 1906 р. в Умані існувало відділення Бунду. Частина єврейського населення підтримувала РСДРП, а ще одна частина зберігала нейтралітет. З'ясовано, що основними формами політичної діяльності серед євреїв повіту було поширення нелегальної літератури, листівок, підпільна діяльність, збирання коштів, організація збройних арсеналів з метою захисту від можливих погромів тощо. Політична активність частини єврейського населення була реакцією на століття утисків та заборон російської влади.

У **висновках** узагальнено результати роботи та здобутки дисертанта, а також сформульовано основні положення, які винесено на захист.

1) Єврейська історіографія, як така, почала формуватись у другій половині XIX ст. В цей час увага істориків була звернена в бік правового становища євреїв Російської імперії. Багато праць стосувались їх економічного життя і мали на меті обґрунтувати економічну недоцільність смуги осілості. Історики імперії почали усвідомлювати необхідність етнографічного опису єврейського населення, його культури, релігії, освітньої системи.

Історіографія радянського періоду зумовлена заснуванням Єврейської історико-археографічної комісії 1919 р., яка спрямовувала увагу дослідників на питання участі єврейського населення в революційних рухах. Середина XX ст. характеризується відсутністю праць на єврейську тематику.

Відродження незалежної Української держави поставило перед науковцями необхідність пошуку нових підходів до вивчення єврейської історії на українських землях. Тепер не тільки єврейські науковці, але і українські,

усвідомлюють необхідність наукового дослідження історії єврейської національної меншини в симбіозі із рештою населення Російської імперії.

Історичні праці, які безпосередньо стосуються теми дослідження, мають місцевий, краєзнавчий характер. Значний внесок у висвітлення історії єврейської общини Уманщини зробили дослідники наукової лабораторії «Історичне краєзнавство Уманщини», яка діє при кафедрі історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Джерельну базу дослідження склали, в основному, архівні документи Центрального державного архіву України у м. Києві та Державного архіву Київської області в м. Києві, а також опубліковані джерела Відділу фонду юдаїки Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського та спогади сучасників. Саме ця група джерел виявилась найбільш інформативною в плані висвітлення історії уманської єврейської общини.

Методологічний інструментарій, підібраний відповідно до мети і завдань дослідження, дозволив якомога повніше їх реалізувати. Проблемно-хронологічний, ретроспективний, статистичний, описовий, аналізу та синтезу, порівняльно-історичний, діахронічний методи сприяли об'єктивному, всебічному, науковому вивченню проблеми дисертаційного дослідження.

2) За результатами проведеного аналізу єврейського законодавства Російської, зроблено висновок про його, в загальному, недосконалий характер. Окремі нормативні акти часто мали прецедентний характер, що дозволяло вирішити окремі питання місцевого характеру, але не загальноімперського. Це спричиняло плутанину, зловживання, бюрократичну тяганину, сприяло зростанню корупції. Серед причин цього були непослідовна політика російських владних структур, часта зміна політичного курсу щодо єврейських підданих, намагання владної верхівки розв'язати єврейське питання одномоментно, раз і назавжди, без намагання зрозуміти причини єврейської відокремленості.

Із застосуванням проблемно-хронологічного методу вивчено політику кожного з імператорів Російської імперії щодо єврейського населення, починаючи від Катерини II та закінчуючи Миколою II. Доведено, що ні консервативні заходи, ні ліберальні не вирішили єврейського питання, оскільки причини згуртованості та відокремленості єврейського населення криються в особливостях його релігії, які ніколи до уваги владною верхівкою не брались.

У дослідженні з'ясовано особливості адміністративного управління єврейською общиною, його зміни упродовж XIX ст., зокрема висвітлено функції кагалу, досліджено проблему подвійного підпорядкування та оподаткування єврейських підданих імперії.

Доведено, що непослідовна державна політика боляче вдарила по усьому єврейському світові імперії, і, зрештою, призвела до часткового ламання традиційних устоїв общини, послаблення її впливу, появи нових соціальних класів – пролетаріату і буржуазії.

3) В результаті проведеного комплексного аналізу статистичних даних різного характеру досліджена соціальна структура єврейського населення Уманщини, яке поділялось на купців та міщан. Нечисельна група євреїв була приписана до

селянського стану, однак в результаті політики імперського уряду вона практично зникла. У дослідженні з'ясовано, що чисельність єврейського населення в Уманському повіті була найбільшою у порівнянні з іншими повітами Київської губернії. Також проведено порівняння єврейського населення Уманського повіту та Київської губернії у цілому за різними критеріями: освіта, кількість сільського та міського населення, володіння та оренда нерухомістю тощо. Прослідковано характер і причини соціально-демографічних змін у середовищі уманського єврейства з кінця XVIII до початку XX ст.

4) Здійснений аналіз уможливив виділення особливостей економічного життя єврейського населення Уманщини. Зокрема, виявлено та досліджено основні види його економічної діяльності – оренду, відкупи податків, посередництво, торгівлю. Головними торговими посередниками між містом та селом, між поміщиками та селянами були євреї. Така налагоджена система економічних взаємовідносин доволі вдало функціонувала наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. Далі спостерігається її поступове ламання та поступовий перехід до нової економічної системи – капіталістичної. У дослідженні увиразнено особливості цього переходу та з'ясовані причини, які його спричинили – польське повстання 1830-1831 рр., імперська політика тощо.

Окремим видом економічної діяльності євреїв було утримання шинків (безпосереднє володіння або оренда), млинів, цілих поміщицьких маєтків. Млинарство та шинкарство були досить вигідними справами. Практично усі млини і шинки Умані та повіту належали євреям або орендувались ними. Наприкінці XIX – на початку XX ст. зростає єврейський промисловий капітал. Як показав аналіз соціально-економічної статистики регіону, більшість промислових підприємств належала євреям.

5) На основі комплексного аналізу архівних та опублікованих джерел здійснено спробу реконструкції культурно-освітнього життя єврейського населення Уманщини. Виявлено та висвітлено особливості функціонування єврейської освітньої системи, увиразнено її ключові структурні елементи (хедер, талмуд-тора, єшива) та особливості навчального процесу, зокрема охарактеризовано навчальні програми. Показано реалізацію на місцевому рівні державних освітніх програм, висвітлено процес відкриття та функціонування Уманського казенного єврейського училища, та, в контексті цього, показано антагонізм між ортодоксальним єврейством і прихильниками єврейського просвітництва. Розкрито особливості поширення Гаскали в Умані – першому в Російській імперії її осередку.

У другій половині XIX ст. з'явилися документальні підтвердження існування в місті різноманітних громадських організацій – благодійних, освітніх товариств. Більшість із них опікувались бідним єврейським населенням міста: надавали медичну допомогу, займались похованням померлих, підтримкою сиріт (влаштуванням їх до сиротинців), поширенням літератури морально-виховного змісту. В той же час посилюється увага до освіти єврейської молоді, адже освіта відкривала двері зі смуги осілості, давала додаткові привілеї. Досліджено і висвітлено діяльність освітніх товариств, серед яких: «Товариство сприяння

поширенню початкової і професійної освіти серед жіночого єврейського населення Умані», «Уманська громадська єврейська бібліотека-читальня». Встановлено, що рівень освіченості жіночого єврейського населення Уманського повіту був вищим у порівнянні з аналогічним показником серед решти жіночого населення.

б) Кінець XIX – початок XX ст. став часом зародження єврейського національного руху. У результаті комплексного аналізу джерельної бази висвітлені його особливості в Російській імперії, з'ясовані передумови та причини виникнення, показано поділ його на дві течії – сіоністів та прихильників автономії всередині Російської держави. На прикладі Уманщини показано формат заангажованості єврейства до цих рухів, встановлено особи окремих їх учасників. Висвітлена діяльність в Умані місцевого осередку партії сіоністів. Однією з особливостей єврейського національного руху було те, що доволі часто одна й та ж особа могла підтримувати різні політичні течії та партії, а частина єврейського населення зберігала нейтралітет та політичну лояльність.

Проведене дослідження може слугувати базою для подальших краєзнавчих розвідок, воно доводить необхідність продовження дослідницької роботи в цьому напрямку, може стати відправною точкою для глибшого занурення в окремі сфери єврейського життя Уманщини та України загалом.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких містяться основні наукові результати дисертації

1. Мельник І. Єврейське населення Уманського повіту наприкінці XVIII – на початку XX ст.: історіографічний огляд // Емінак : науковий щоквартальник. 2018. № 2 (22) (квітень-червень). Т. 2. С. 97-102.
2. Мельник І. Політика Російського самодержавства щодо єврейського населення наприкінці XVIII – XIX ст. // Чорноморський літопис : Науковий журнал. Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2014. Вип. 10. С. 40-46.
3. Мельник І. Освіта єврейського населення Умані в XIX – на початку XX ст. // Гуржіївські історичні читання : Збірник наукових праць / Ред. кол.: В. А. Смолій, О. І. Гуржій, А. Г. Морозов та ін. Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А., 2014-2015. Вип. 8-9. С. 124-127.
4. Мельник І. Євреї в етносоціальному складі населення Уманщини кінця XVIII – початку XX ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зозуляка. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 1. Ч. 3. С. 153-156.
5. Мельник І. Єврейська сім'я в Умані XIX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. Вип. 23. Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. О. А. Мельничука. Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2015. С. 33-37.
6. Мельник І. Місце єврейського населення в економіці Уманського повіту XIX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного

університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. Вип. 24. Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. О. А. Мельничука. Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2016. С. 138-143.

7. Мельник І. Економічна діяльність єврейського населення міста Умані ХІХ ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зозуляка. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 1. Ч. 1. С. 23-27.
8. Melnyk I. Dissemination of Haskalah and Jewish secular education in Europe in the XIX century by the example of Uman and Poznan // World in Dialogue Intercultural Problems in the Religious, Economic, Communication and Educational Context. Poznań, 2016. Vol. 5. P. 59–69.

які додатково відображають наукові результати дисертації

9. Мельник І. Євреї-вихрести серед дворян Російської імперії // Уманська старовина : Науковий журнал. Умань : Видавець «Сочінський М.М.», 2016. Вип. 1. С. 106–110.

АНОТАЦІЯ

Мельник І. В. Єврейське населення Уманщини наприкінці ХVІІІ – на початку ХХ ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 «Історія України». – Чорноморський національний університет імені Петра Могили. – Миколаїв, 2018.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню єврейської історії на теренах Уманщини від кінця ХVІІІ до початку ХХ ст.

У дослідженні вивчено стан наукової розробки проблеми єврейської історії на Уманщині, доведено, що наразі бракує комплексних досліджень з окресленої тематики. Основу дослідження склала джерельна база, зокрема великий пласт архівних документів. Вивчено процес формування смуги єврейської осілости та єврейського питання в Російській імперії. Показано динаміку змін соціального становища єврейського населення та його трансформації в окреслених хронологічних межах. Визначено головні галузі господарства, де частка єврейського капіталу була значною. Встановлено, що більшість єврейського населення Уманщини проживала в місті Умані та містечках повіту. Саме тут сформувались центри культурного життя євреїв. Досліджено окремі аспекти функціонування єврейської освітньої системи на Уманщині, як релігійної, так і світської. Встановлено, що Уманщина була осередком громадського життя єврейської громади, а пізніше, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. – і політичного.

Ключові слова: євреї, «єврейське питання», смуга осілости, Уманщина, Київська губернія, Російська імперія, ХІХ ст.

АННОТАЦИЯ

Мельник И. В. Еврейское население Умани в конце XVIII - начале XX в. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 «История Украины». – Черноморский национальный университет имени Петра Могилы. – Николаев, 2018.

Диссертация посвящена комплексному исследованию еврейской истории на территории Умани с конца XVIII до начала XX в.

В исследовании изучено состояние научной разработки проблемы еврейской истории на Уманщине, доказано, что пока не хватает комплексных исследований по обозначенной тематике. Основу исследования составил большой пласт архивных документов. Изучен процесс формирования полосы еврейской оседлости и «еврейского вопроса» в Российской империи. Показано динамику изменений социального положения еврейского населения и его трансформации в определенных хронологических рамках. Определены главные отрасли хозяйства, где доля еврейского капитала была значительной. Установлено, что большинство еврейского населения Умани проживало в городе Умани и местечках уезда. Именно здесь сформировались центры культурной жизни евреев. Исследовано отдельные аспекты функционирования еврейской образовательной системы на Уманщине, как религиозной, так и светской. Установлено, что Уманщина была центром общественной жизни еврейской общины, а позже, в конце XIX – начале XX в. – и политического.

Ключевые слова: евреи, «еврейский вопрос», черта оседлости, Уманщина, Киевская губерния, Российская империя, XIX в.

SUMMARY

Melnyk I. V. Jewish population in Uman region at the end of the 18th and 20th century. - The manuscript.

Dissertation for the degree of a Candidate of Historical Sciences in the specialty 07.00.01 «History of Ukraine». Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, 2018.

The dissertation covers comprehensive study of Jewish history in Uman region from the end of the 18th to the beginning of the 20th century. The research analyzes the state of scientific development of the problem of Jewish history in Uman region. It has been proven that there is lack of comprehensive research on the outlined topic. Instead, there is a fairly large number of general works devoted to the life of Jews in the strip of settling, which became assistive in the preparation of a dissertation research. The basis of the study was the source base, archival documents in particular. Most of them are introduced to scientific research for the first time.

The process of forming Jewish settlement and «Jewish question» in the Russian Empire were studied in this work. The dissertation describes methods which the authorities used to solve it, and it has been proven that, in general, they did not achieve

their goal. It was discovered that the efforts of the first emperors who faced «Jewish problem» were chaotic and aimed at the administrative arrangement of new subjects. However, later on, the empire changed its moderately liberal attitude toward the Jews, turning to the use of force in an attempt to integrate them into the empire's society. For this purpose, it was intended to serve recruiting and «re-education» with the help of military service.

The social situation of the Jewish population is investigated, the dynamics of its changes and transformations in the specified chronological limits is also shown. It was determined that the Jewish population in Uman region was mainly townspeople, and much less of Jewish population were peasants. The peculiarity of the caste structure of the Jews was that they formed the basis of the merchant's status in the Uman region, successfully competing with representatives of other nationalities. It has been proven that the Jewish population in Uman region was traditionally economically active, the main branches of the economy, where the share of Jewish capital was significant, or even greater than the total capital of Ukrainians, Poles, Russians, etc.

The flour mill industry was quite profitable in particular. Renting mills, estates or their parts, taverns was also traditionally a Jewish occupation. They were actively involved in the industrial development of Uman, which started in the second half of the 19th century and lasted till the beginning of the 20th century. Owing to the Jewish capital, the city turned into a large industrial and commercial center of the Right Bank Ukraine. Jews were actively involved in industrial development in Uman. The Jewish community as a whole was quite wealthy, with no tax debts. However, the layers of the poor existed – it lived on the Old Market.

It was determined that the majority of the Jewish population of the Uman region lived in the city of Uman and towns of powiat. Centers of cultural life of the Jews were formed here, which varied considerably in the second half of the 19th century. Some aspects of the Jewish educational system functioning in Uman region, both religious and secular are also analyzed. It was determined that Uman region was the center of community life of the Jewish community, and later, in the late 19th and early 20th centuries political as well. It has been established that at different times political groups successfully operated in Uman region. The range of political preferences of the Jews was quite varied. However, the socialist party was favored at that time. Identities of some participants in political competitions in Uman region were established in this work. Jewish life in Uman and Right-Bank Ukraine as a whole was similar, however, it had its distinctive features.

Thus, according to the number of Jewish population, Uman region was in the first place in the whole Kyiv province. Uman was the first place in the whole Russian Empire where Jewish school based on the ideas of Jewish enlightenment – Haskalah, which testifies high level of culture and education of the inhabitants of Uman.

Key words: Jews, «Jewish question», strip of settling, Uman region, Kyiv province, Russian Empire, 19th century.